

ТАЖРИБА МАЙДОНИДА БАХМАЛГУЛ (ALCEA ROSAE L.) ЎСИМЛИГИНИ КЎЧАТ ҚАЛИНЛИГИ

Дустиёров Мехрож Дилшодович,
ТошДАУ ассистенти
Олимжонов Мухаммад Диёр Баҳодир ўғли.

Аннотация. *Alcea rosea* urug'ining laboratoriya va dala sharoitida o'sishi haqidagi ma'lumotlar keltirilgan. 1000 ta o'simlik urug'ining massasi 2,5-2,5 g ni tashkil qiladi. *Alcea rosea* uchun optimal ekish vaqti bahor fasli ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, yangi yig'ilgan *Alcea rosea* urug'larining laboratoriya va tuproq unib chiqishi 70-85%ni tashkil qiladi. O'simlik urug'lari ekilganidan 15-20 kun o'lgach unib chiqadi. Toshkent vohasi sharoitida o'simliklarning xavfsizligi yo'laklarda 70-80%. Hayotning birinchi yilida o'simliklar rivojlanishning generativ fazasiga kirmaydi. Hozirgi vaqtda kolleksiya yaratilgan va ommaviy ko'paytirish usullari, shuningdek agrotehnik tadbirlar o'rganilmoqda.

Ключевые слова: Бархат (*Alcea rosea*), лаборатория, поле, генеративное, размножение, семена, биология, сырье, фенология, чашка Петри, фильтровальная бумага, возврат ва б.қ.

Annotatsiya. Data on the germination of *Alcea rosea* seeds in laboratory and field conditions are presented. The weight of 1000 seeds of plants is 2.2-2.5 g. It was revealed that the optimal seeding time for *Alcea rosea* is spring period. In this laboratory and soil germination of freshly harvested seeds of *Alcea rosea* L. is 70-85% s. Plant seeds emerge 15-20 days after sowing. Preservation of plants in the conditions of the Tashkent oasis in the aisles of 70-80% ov. In the first year of life, plants do not enter the generative phase of development. Currently, a collection has been created and mass reproduction methods are being studied, as well as agricultural activities.

Key words: *Alcea rosea*, laboratory, field, generative, reproduction, seed, biology, raw material, phenology, Petri dish, filter paper, reduction, etc.

Мавзунинг долзарблиги. Бугунги кунда дунё миқёсида фармацевтика корхоналарида ишлаб чиқарилаётган дори воситаларининг тахминан 50 фоизи доривор ўсимликлар хом ашёсидан тайёрланмоқда.

Ўзбекистон Республикасида фармацевтика саноатини жадаллик билан ривожланиши бундай корхоналарнинг доривор ўсимликлар хом ашёсига бўлган талабни кескин ортишига сабаб бўлмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 апрелда ПҚ-4670-сонли "Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, қайта ишлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш тўғрисида"ги қарори соҳани ривожлантиришда муҳим ўрин тутди.

Афсуски, мамлакатимизда доривор ўсимликлар хом ашёсига бўлган талаб кескин ортиб боришига қарамадан уларни ўстириш технологияларини ишлаб чиқиш ва ўрганиш талаб даражасида эмас. Шу боис мавзунни чуқурроқ ёритишни лозим топдик.

Гулбахмал, хатмигул - шток - роза розовая - *Alcea rosea* Мальвовые - Malvaceae oilasi Alcea туркумига мансуб, кўп йиллик, бўйи 150-160 см га етадиган ўт ўсимлик.

Илдизпояси қалта, йўғон, кўп бошли, ўқ илдизи 50 см узунликда бўлиб, юқори қисми ёғочланган бўлади. Пояси битта ёки бир нечта, тик ўсувчи, цилиндрсимон, кам шохли, пастки қисми ёғочланган. Барги оддий бўлиб, банди билан пояда кетма-кет жойлашган, поянинг юқори қисмидагилари бутун, тухумсимон, ўрта ва пасткилари эса уч ёки беш бўлакли, қўшимча барги майда, ингичка, ланцетсимон ёки чизиксимон. Барг пластинкаси ўткир учли ва тишсимон қиррали бўлади. Поя, шох ва барги сертук бўлганидан кулранг-яшил тусда кўринади. Гуллари барг қўлтиғига, поя ва шохлари учига жойлашган бўлади. Гулкочаси икки қаватли. Пастки косача 8—12 бўлакка ажралган, устки косачаси эса беш бўлакли. Косача барглари мева билан қолади. Тожбарги 5 та бўлиб,



1-расм. Бахмалгул-*Alcea rosea* уруғлари.



2-расм. Бахмалгул-*Alcea rosea* умумий кўриниши.

(диаметри 12 см) қорамтир пушти рангда, оталиги (чангчи) кўп сонли. Улар ипи билан бирлашиб, найча ҳосил қилади. Оналик (уруғчи) тугуни 15-25 хонали, юқорига жойлашган. Меваси ясси, юмалоқ, серуруғли, қуруқ мева. Июнь ойидан сентябргача гуллаиди, меваси июлдан бошлаб етилади.

1-жадвал.

Тажриба майдонидаги бахмалгул доривор ўсимлигининг кўчат қалинлиги

Вариант №	Такрорланишлар				Умумий	Ўртача
	I	II	III	IV		
Уруғидан экиш						
1	40,4	38,8	39,0	40,3	158,5	39,6
2	40,0	39,4	39,4	38,6	157,4	39,5
Кўчатидан экиш						
3	40,0	40,0	40,0	40,0	160	40,0
4	36,8	37,4	36,6	37,4	148,2	37,05

Географик тарқалиши. Ариқ, қўл бўйларида, ўтлоқ, тўқай, буталар орасида ва бошқа нам ерларда ўсади. Молдова, Украина, Беларус, Россиянинг Европа қисмидаги ўрмон-чўл зонасида ва Қрим, Кавказ, ғарбий Сибирь, Қозоғистон ҳамда Ўрта Осиёда учрайди. Украинада ўстирилади.

Кимёвий таркиби. Илдиз таркибида 11% гача шиллиқ моддалар, 37% крахмал, 2% гача L-аспарагин, 4% бетаин, 10,2% сахароза ва 1,7% гача мой, пектин ва бошқа бирикмалар бўлади. Бахмалгул илдизининг шиллиқ моддалари пентозанлар, гексозанлар ва урон кислоталар бирикмаларидан ташкил топган.

Ишлатилиши. Бахмалгул илдизининг препаратлари ўраб олувчи, балғам кўчирувчи ҳамда яллиғланишга қарши (айниқса, болаларнинг нафас йўллари касалланганда) дори сифатида ишлатилади.

Бундан ташқари гулларида лак бўёқ саноатида сифатли ранг берувчи пигментлар ажратиб олинади.

Доривор препаратлари. Қайнатма, қуруқ экстракт, қуқун (поршок), шарбат. Кубик шаклида қирқилган илдиз нафас олиш йўллари касалликларида ишлатиладиган турли йиғмалар (*Species pectoralis* ва бошқалар) таркибига киради. Қайнатма

илдиздан фақат совуқ сувда тайёрланади (махсулотдан шиллиқ модда ажратиб чиқади, крахмал сувда эримаслиги сабабли қайнатмага ўтмайди). Доривор бахмалгул ўсимлигининг ер остки қисмидан ажратиб олинган углеводлар аралашмасидан балғам кўчирувчи дори сифатида юқори нафас йўллари ва ўпка яллиғланиши касалликларида ишлатилади.

Етиштириладиган ҳар қандай ўсимликнинг экиш тизими ва кўчат қалинлигини тўғридан тўғри танлаш муҳим агротехник тадбир ҳисобланади. Ўсимликларни кўчат қалинликлари меъёридан ошиб ёки камайиб кетса, бу уларнинг ўсиши ривожланиши ва ҳосилдорлигига салбий таъсир кўрсатади.

Доривор ўсимликларни маданийлашган шароитда етиштиришда, уларнинг кўчат сони ва қалинлигини белгилашда ўсимликларни морфологик, биологик ва экологик хусусиятларини ҳисобга олиш керак.

Доривор бахмалгул кўп йиллик ўсимлик поя узунликлари 35-70 см гача бўлади ва ҳар бир тупда ўстириш йўллари бўйича 6-8 тадан 30-35-40 тагача поя шохлари вужудга келади, яъни бу ўсимликларнинг шохланиш даражаси йилдан йилга кўпайиб боради. Шунинг учун ҳам бу ўсимликларни биринчи йилиданоқ сийракроқ экиш мақсадга мувофиқдир. Агар ўсимликлар қалин экиладиган бўлса уларда кўп шохлар вужудга келмайди ва пояларнинг ўсиши сусайиб, калта бўлиб қолади. Натижада умумий поя ва гул ҳосили камаёди. Юқоридаги ҳолатларни ҳисобга олиб тажриба майдонимизда бахмалгулни экишда қатор оралари 60 см, ўсимликлар орасидаги масофа 25 см қилиб белгиланди. Ўсимликни экиш схемаси 60x25-1 бўлди, яъни қатор ораси 60 см қатордаги ўсимликлар орасидаги масофа 25 см ва ҳар уядаги ўсимликлар сони 1 тупдан бўлди.

Тажрибанинг 3 ва 4 вариантларидаги, яъни кўчатидан экилганда умумий кўчат сони бир гектар майдон ҳисобига ўртача 40,0 минг тубдан тўғри келади.

Тажрибанинг биринчи ва иккинчи вариантларида, яъни уруғидан экилган вариантларда эса гектарига 39,5 минг тубдан бўлди. Шу вариантлардаги кўчат сонларини меъёрига келтириш учун ўсимлик 3-4 та барг чиқарган пайтида ягоналаш тадбири ўтказилади ва ҳар бир уядаги ортиқча ўсимликлар олиб ташланади.

Юқорда келтирилган кўчат қалинликлар назарий кўчат қалинлигига тўлиқ мос келади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 апрелдаги “Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни муҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, қайта ишлаш ва мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш тўғрисида”ги ПҚ-4670-сонли қарори.
3. Аюпов И.Э. Важнейшие отечественные лекарственные растения и их применение. – Ташкент: Медицина, 1990. – 444 с.
4. Ахмедов Ў., Эргашев А., Аблазов А., Юлчиева М. Доривор ўсимликлар етиштириш технологияси ва экологияси. Тошкент -2009. 34-35б.
5. Мурдахаев Ю.М. Ўзбекистонда ватан топган доривор ўсимликлар. Тошкент. “Фан”. 1993. 39 б
6. Нурматов Н. ва бошқалар. Дала тажрибалари услубияти. Т.: 2007.
7. Тошматова З. Биоэкологические особенности *Aerva lanata* L. в Ботаническом саду АН Уз ССР. Интродукция и акклиматизация растений. Тошкент. Фан.1978. 34-36 стр.
8. Турова А. Сапожникова Э. Лекарственные растения и их применение, М.: 1982,39-40 С.
9. Тўхтаев Б.Ё., Т.Х. Махкамов ва бошқалар. Доривор ва озубабоб ўсимликлар плантацияларини ташкил этиш ва хом ашёсини тайёрлаш бўйича йўриқнома. Тошкент. 2015. -106 б.
10. Холматов Ҳ.Х., Қосимов А.И. Доривор ўсимликлар. Т.: Ибн Сино номли нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1994. 217б.